

**ШЛЯХТА КОРОСТИШІВСЬКОГО МАЄТКУ
ГРАФІВ ОЛІЗАРІВ
(кінець XVIII – перша третина XIX ст.):
історико-демографічний та генеалогічний аналіз**

Євген ЧЕРНЕЦЬКИЙ

Коростишівський маєток графів Олізарів, розташований на поріччі Тетерева, наприкінці XVIII та впродовж першої третини XIX століття належав до найбільших приватних володінь Радомишльського повіту Київської губернії. Як і частина інших значних за розмірами маєтків цієї частини Полісся, він сформувався ще в XVI столітті [14, с. 157, 163]. Хоча до кінця XVIII століття у складі Коростишівського маєтку і відбувалися деякі зміни, проте вони не впливали суттєво на його межі. У південній частині складного за формою Радомишльського повіту Коростишівський маєток займав південно-західний кут.

Адміністративно-господарчим центром маєтку було містечко Коростишів – давня резиденція Олізарів-Волчковичів та їхніх нащадків графів Олізарів. Розлогість маєтку, в якому станом на 1795 рік мешкало понад п'ять тисяч селян [1, арк. 96-97], вимагало залучення для виконання різноманітних управлінських та охоронних функцій чимало шляхти. Через цю обставину Коростишівський маєток був продовж досліджуваного періоду одним з найбільших шляхетських осідків у Радомишльському повіті. Саме тому історико-демографічний та генеалогічний аналіз шляхти Коростишівського маєтку має важливе значення для дослідження шляхти Радомишльського повіту в цілому.

© Чернецький Є., 2010.

Спеціальних публікацій, присвячених шляхті Коростишівського маєтку не було. Натомість існує кілька статей про окремі шляхетські роди, з яких найбільш дослідженим є рід місцевих дідичів Олізарів-Волчковичів [13; 14, с. 153–159; 17, с. 156–164]. Фрагментарна інформація про походження та родоводи дрібної шляхти Коростишівського маєтку міститься розпорошено в різних гербівниках XVI–XX століть.

Джерельною базою цього дослідження стали родинні списки дворян першого й другого розрядів та однодворців 1834 року [2; 3; 4; 5], а також родовідні книги дворян Київської губернії [6]. Всі ці джерела відклалися відповідно у фондах “Київська казенна палата” (ф. 280) та “Київське дворянське депутатське зібрання” (ф. 782), що зберігаються у Державному архіві Київської області.

Згідно з опрацьованими нами родинними списками дворян першого й другого розрядів та однодворців, які мешкали в межах Коростишівського маєтку на землях графів Олізарів, шляхти обох статей числилося в 1834 році 976 осіб [2; 3; 4; 5]. Проте в деяких випадках в родинних списках не зазначалося, на чийй землі мешкала та, чи та шляхетська родина, хоча відомо, що село належало тоді графам Олізарам. Тому є очевидним, що встановити точну чисельність шляхти, яка мешкала в Коростишівському маєтку, навіть спираючись лише на формальну фіксацію, ми не можемо. Однак можна припустити, що станом на 1834 рік йшлося про понад тисячу осіб.

Найбільша чисельність шляхти в межах Коростишівського маєтку фіксується в 1834 році в самому містечку Коростишеві – 228 осіб. Таким чином близько чверті всього загалу шляхти в цьому маєтку було сконцентровано у резиденції графів Олізарів. Це легко пояснити тим фактом, що саме в Коростишеві було розташоване головне управління маєтками графів Олізарів, в якому працювали шляхтичі. Чимало шляхти також було залучено до управління та обслуговування резиденції власників маєтку. Резиденція також знаходилася в містечку. Багато шляхтичів брали участь у почті графів Олізарів для охорони містечка і резиденції та, одночасно, для належної репрезентації самих аристократів. Слід врахувати також шляхту, яка виконувала різноманітні допоміжні функції (розвезення пошти і т. п.).

Така значна концентрація шляхти в Коростишеві створювала ринок попиту на специфічні послуги (наприклад, у судово-юридичній сфері), які здебільшого задовольнялися також представниками шляхетського стану. Таким чином, наявність значного прошарку шляхти, яка існувала за рахунок виконання різноманітних функцій у резиденції власників Коростишівського маєтку, призводило до подальшого збільшення чисельності шляхти в Коростишеві. Якщо врахувати також і шляхту, яка приїжджала до забезпечених “родаків”, то не викликати подиву той факт, що майже чверть всього загалу шляхти маєтку мешкала саме у Коростишеві.

Джерелами 1834 року в сільцях Войташівка та Стрижавка фіксується до чверті шляхти Коростишівського маєтку – відповідно 135 та 70 осіб [3, арк. 95–101, 128–135; 5, арк. 68 зв.–74, 365 зв.–372]. У випадку сільця Войташівка, розташованого на схід від Коростишева, таку чисельність шляхти можна пояснити розташуванням сільця на старому поштовому шляху з Києва через Коростишів до Житомира. У Войташівці була переправа через річку Вілію [10, с. 117]. Таке розташування сільця Войташівка на важливому шляху та ще й на переправі через річку мабуть і визначило його значення щодо забезпечення безпеки та надання подорожних послуг. Ще одним важливим пунктом на означеному поштовому шляху був і сам Коростишів. Концентрацію шляхти в Стрижавці, як у Войташівці, визначило, як можна припустити, розташування сільця на шосе з Києва до Житомира [10, с. 115]. Саме в Стрижавці давній поштовий шлях з'єднався з новішим шосе.

Набагато складніше пояснити значну чисельність шляхти у сільцях Кропивна (115 осіб) й Більківці (64 особи) та селі Миніни (53 особи) [3, арк. 83–90, 102–114; 5, арк. 42 а зв.–42 б]. Кропивна розташована в південно-східному напрямку від Коростишева. Можемо припустити, що наближеність Кропивни до східної межі Коростишівського маєтку мало певне стратегічне значення у XVIII столітті, багатому на місцеві конфлікти, що розв'язувалися здебільшого нападами із застосуванням надвірних корогв [8, с. 424]. Вірогідно, Олізари були зацікавлені в оселенні шляхти у Кропивні саме з військовою метою і тому цей значний осідок шляхти слід розглядати у контексті стосунків між великими землевласниками у цій частині Київського Полісся ще за часів Речі Посполитої.

Більківці, як і Кропивна, розташовані на північно-західній межі Коростишівського маєтку. Натомість у північно-східному куті маєтку знаходилося село Миніни. Припускаємо, що значна чисельність шляхти і в цих поселеннях була осаджена саме із військово-стратегічних міркувань.

Віленський хутір (68 осіб), в якому у 1834 році також зафіксована численна шляхта функціонально належить до іншої групи поселень.[3, арк. 144–144 зв., 146; 5, арк. 76 зв.–79]. Розташування Віленського хутора не було визначним наприкінці XVIII та впродовж першої третини XIX ст. Можемо припустити, спираючись на хуторський статус поселення, заснованого вже в другій половині XVIII століття, що метою Олізарів було залюднення означеної території, для більш ефективного використання навколишніх угідь. За браком достатньої кількості селян вони могли осадити на хуторі і дрібну шляхту. В цьому випадку, ймовірно, йдеться про власне господарчий сенс концентрації такої чисельності дрібної шляхти у Віленському хуторі.

В решті поселень Коростишівського маєтку (Вільня, Городське з Городською руднею, Здвижка, Зубрівка, Киричанка, Козіївка, Кошариша, Свинолужка, Тес-

нівка, Хутір та Харитонівка) шляхта мешкала невеличкими групами по кілька родин.

Чисельність шляхти у таких осідках коливалася в межах від кількох до кількох десятків осіб. Наявність у переважній більшості родинних списків дворян першого та другого розряду місця легітимації дозволяє проаналізувати регіональні впливи на формування шляхти Коростишівського маєтку. Таких відомостей (принаймні щодо спроб здобути легітимацію) ми не маємо щодо однодворців та міщан, які в Радомишльському повіті становили значну частину шляхти. Разом з тим і серед дворян першого та другого розряду фіксується кількадесят родин, які з різних причин не змогли вказати дані про свою легітимацію. Тому наші узагальнення з цього питання можуть лише окреслювати загальні тенденції в питанні походження шляхти Коростишівського маєтку.

Серед шляхти Радомишльського повіту нам вдалося виявити 778 осіб, які мешкали у 1834 році на землях графів Олізарів у межах Коростишівського маєтку. Збереглися також відомості щодо того, в якій губернії вони довели свою дворянську гідність [2; 3; 4].

Узагальнення цих даних показує, що перші легітимації майже половини цієї групи (48,7%) були ухвалені у Волинському дворянському депутатському зібранні. Попри належність Коростишівського маєтку до Радомишльського повіту Київської губернії саме Житомир (столиця Волинської губернії) знаходився значно ближче. Не останнє значення мали, напевно, і особисті зв'язки, адже в чиновницькому світі Житомира навіть в пізніші часи місцева шляхта була набагато краще репрезентована, аніж у Києві [7; 9]. В регіональному вимірі значна частина шляхти, легітимована у Житомирі, представляла Київське Полісся (серед якої було чимало представників заушської шляхти), а також історичну Волинь. Наприклад, Добровольські герба Дембно з Романівки (до 1834 р. це сільце графи Олізари продали Ваксманам) ще в середині XVIII століття мешкали в околицях Кременця [6, арк. 676 зв.-683 зв.].

Трохи більше третини легітимованої шляхти Коростишівського маєтку (35,6%) довели своє дворянське походження в Київському дворянському депутатському зібранні. Враховуючи, що серед цієї групи були і графи Олізари [13], можемо припустити, що складалася вона принаймні частково із місцевої, коростишівської шляхти, а також багатшої частини олізарівської клієнтели.

На третій сходинці в рейтингу регіональних груп знаходиться шляхта, яка довела свою дворянську гідність у Мінському (103 особи), Могилівському (9 осіб) та Віленському (2 особи) дворянських депутатських зібраннях. Разом ця білоруська шляхта становить 14,6% від всієї легітимованої шляхти Коростишівського маєтку.

Слід зауважити, що суттєво більшим був відсоток білоруської шляхти в Коростишівському маєтку, зокрема, і в Радомишльському повіті. Та її частина,

що мешкала на цих теренах довше, подавала клопотання щодо легітимацій у Житомирі та Києві, а 14,6% відносно недавніх переселенців продовжували підтримувати сталі контакти із своїми “родаками” з білоруських теренів [12].

Окрім цих трьох груп на землях Коростишівського маєтку мешкало ще вісім осіб (дещо більше 1%), які довели своє дворянське походження в Подільському дворянському депутатському зібранні. Йшлося власне про родину Борковських з Коростишева [3, арк. 59]. Вона належала до доволі значної за чисельністю групи подільської шляхти, яка мешкала переважно в північній частині Радомишльського повіту.

Складність процесів формування шляхти Коростишівського маєтку демонструють її родоводи. На кількох прикладах ми з’ясуємо наскільки глибоким було місцеве коріння шляхти, легітимації якої відбулися у Києві.

В селі Миніни (на північній межі маєтку) мешкала серед інших і родина Галкевичів герба Шалава. З неї 7 березня 1803 р. Київське дворянське депутатське зібрання легітимувало Мартина, Петра й Івана Галкевичів, синів Ігнатія, з їхніми синами [6, арк. 619 зв.–622]. В 1834 році родинний список Галкевичів містить відомості про тридцять двох членів цієї родини, яка в XIX столітті належала до найчисельніших у Коростишівському маєтку [3, арк. 89–89 зв.]. Спираючись на прізвище й герб цієї родини можемо припустити, що є була гілкою відомого в Руському воєводстві, на Волині та Білорусі галицького роду Галків герба Шалава, родовід якого фіксується у Львівській землі із середини XV століття [16, s. 232–233]. На підставі доказів дворянського походження, які надали Галкевичі з Миніна, неможливо підтвердити чи спростувати їхнє походження від Сенька Галки з Лещова, бо вони склалися лише із свідоцтв благородних осіб Київської й Волинської губерній та Київської казенної палати, родинного списку та малюнку родового герба. З цих скромних документів видно лише, що Галкевичі були синами Ігнатія і Софії з Трожинських та онуками Томаша і Терези з Гущанських. Наприкінці XVIII століття вони вже мешкали у Миніному [6, арк. 619 зв.–621], а їхню появу на землях Олізарів можна віднести до першої половини – середини XVIII століття і скоріше за все з Волинського воєводства. В 1834 році в Миніному народжувалося і зростало вже четверте покоління Галкевичів. Їх можна віднести до місцевих родів, про що опосередковано свідчить, і доведення ними свого шляхетського походження саме в Києві.

Про ще глибшу укоріненість на теренах Коростишівського маєтку свідчать документи, які подали на доказ своєї дворянської гідності до Київського дворянського депутатського зібрання Гуляницькі (ця гілка здобула легітимацію з гербом Остоя). Вони належали до давнього волинського роду [14, сс. 230–232]. Одну з гілок цього роду пов’язувало з володіннями Олізарів-Волчковичів тривала оренда Щиглівки і Старої Вілії (можливо йдеться про Вільню чи Віленьку, які розташовані поруч із Щиглівкою). Ще в 1642 році Іван і Варвара з Ха-

лаймів Творковські уклали з Олізарами-Волчковичами трьохрічний заставний контракт на ці маєтки за 10000 польських злотих. Згодом Варвара з Халаймів внесла ці заставні права в рід Гуляницьких одружившись з одним із них. Проте Олізари не поспішали повертати позичені гроші, а натомість намагалися повернути собі заставлені маєтки. Так у 1743 році Самійло й Іван Гуляницькі, сини Вацлава, онуки Самійла і Варвари із Халаймів, скаржилися у Житомирському гродському суді на Доміцелю з князів Четвертинських Олізарову та інших на заповідяні образи та насилля в маєтках Щиглівка і Стара Вілія. Лише в 1768 році правнуки Самійла і Варвари з Халаймів Гуляницьких отримали від онука Людвіка Олізара-Волчковича заборговані гроші з відсотками. Проте на цьому, судячи з наявного матеріалу, закінчився і зв'язок роду Гуляницьких із Коростишівським маєтком. Їхні На початку XIX століття нащадки мешкали в Таращанському повіті Київської губернії. Ревізія 1834 року не зафіксувала Гуляницьких не лише в Коростишівському маєтку, але й в усьому Радомишльському повіті [11, с. 52-54].

Ще одна шляхетська родина, Барановські герба Равич, мешкала в селі Козіївка (на північ від Коростишева). Попри той факт, що Барановські з Козіївки довели свою дворянську гідність у Києві в 1803 році, з документів, що мали слугувати доказами станової належності, з'ясовується їхня як на той час не давня білоруська минувшина. Так, у 1794 році шляхтичі Яків Барановський, Станіслав Гриневич і Йосип Скжинський підписали у Гуличах Новогрудського воєводства свідоцтво про благородне життя Антонія Барановського герба Равич, сина Олександра, та його предків, користування ними шляхетськими привілеями впродовж усього часу мешкання в Новогрудському воєводстві. На підставі цього та ще двох свідоцтв Антоній Барановський з п'ятьма своїми синами були визнані у російському дворянстві [6, арк. 480–482]. Зауважимо, що й на теренах Новогрудського воєводства Равичі-Барановські мешкали нещодавно, адже, як зазначав А. Бонецький, цей шляхетський рід бере початок від краківського райці nobілітованого в 1552 році [15, s. 107].

В підсумку маємо такий портрет шляхти Коростишівського маєтку наприкінці XVIII та впродовж першої третини XIX ст. З понад тисячі осіб близько чверті мешкало у адміністративно-господарчому центрі маєтку містечка Коростишів. Значні групи шляхти були також осаджені у стратегічно важливих пунктах (на шляхах та межах маєтку). У більшості поселень вони були дисперсно розселені та виконували різноманітні управлінсько-господарчі функції. В деяких випадках можна припустити осадження шляхти з метою залюднення терену. Майже половина місцевої шляхти доводила свою дворянську гідність у Житомирі (Волинська губ.). Менші групи були легітимовані в Києві та Мінську, Могилеві й Вільно. Одна родина довела дворянство в Подільській губ. Проте генеалогічний аналіз джерел з історії окремих родин свідчить, що така

картина регіонального впливу на формування родового складу місцевої шляхти окреслює лише ситуацію в межах XVIII – початку XIX ст. і не може бути застосована для ретроспективних узагальнень. Навіть родини, які доводили дворянство в Києві (у статті ми розглянули родоводи трьох з них), походили з Галичини, Волині та Малопольщі й опинилися в Коростишівському маєтку в межах XVIII ст. через Волинь і Білорусь. Тому можемо стверджувати, що роди з давнім місцевим корінням в досліджений період були мінімально представлені у родовому складі шляхти Коростишівського маєтку.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 484, оп. 5, спр. 31, 113 арк.
2. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 280, оп. 2, спр. 644, 174 арк.
3. ДАКО, ф. 280, оп. 2, спр. 646, 423 арк.
4. ДАКО, ф. 280, оп. 2, спр. 647, 649 арк.
5. ДАКО, ф. 280, оп. 2, спр. 648, 512 арк.
6. ДАКО, ф. 782, оп. 2, спр. 344, 1097 арк.
7. Адрес-календарь Волинской губернии на 1892 год. – Житомир, 1891. – XVIII + 138 с.
8. Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – 816 с.
9. Памятная книжка Киевской губернии на 1890 год. – Киев, 1890. – IV + 184 + 130 + 19 с.
10. Похилевич Л. Краснзнавчі праці. – Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2007. – XXVIII + 340 с. + 2 карти-вкладки.
11. Правобережний гербівник. Т. 2: Нотатки про легітимовану шляхту Київської губернії (1801-1804 рр.) / Уклав Є. Чернецький. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2007. – 204 с.
12. Чарнецький Я. Беларуская шляхта на тэрыторыі Радамышльскага павета Кіеўскай губерні (канец XVIII – першая трэць XIX ст.): гісторыка-дэмаграфічны аналіз // *Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў*. Вып. 6. – Мінск: БелНДІ-ДАС, 2008. – С. 228-236.
13. Чернецький Є. Генеалогія та графський титул роду Олізарів-Волчковичів у джерелі 1820-х рр. “Родословная и доказательства о дворянстве Олизаров” // *Пам’ятки: археографічний щорічник*. – К., 2008. – Т. 8. – С. 314-322.
14. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наукова думка, 1993. – 416 с.: іл.
15. *Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Tom I / Ułożył i wydał Adam Boniecki*. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1899. – 385 + V s.
16. *Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Tom VII / Ułożył i wydał Adam Boniecki*. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1904. – 410 + IV s.
17. Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmianki. Tom II / Wstęp, opracowanie tekstu, przypisów oraz indeksu T. Epsztejn i Sł. Górzyński. – Warszawa: DiG, 2004. – 310 s.